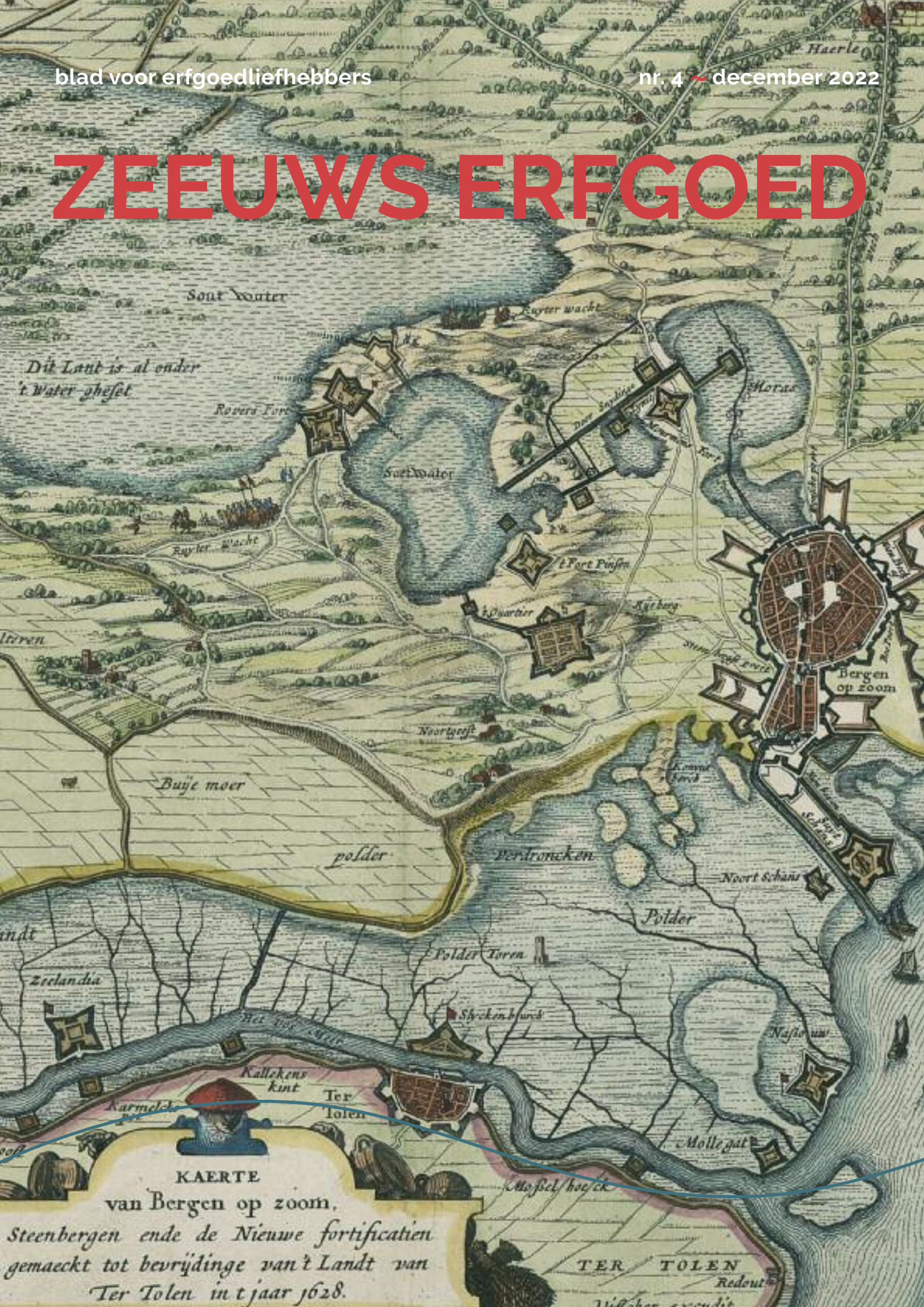

ZEEUWS ERFGOED

INHOUD

- 4 Kanonnen, forten en wassend water:
Zeelands oudste verdedigingslinie
in werking
- 8 Op een klein stationnetje
- 11 Uit Garerius' rangen:
In tin vereerd in de Lage Landen
- 12 Grensverhalen | 11
Een Hollands eiland
in Zeeuwse wateren
- 16 Trots op mijn monument
Van verdedigingstoren naar landhuis
- 20 Zeeuws Erfgoedplatform
krijgt vorm
- 21 Een Romeins mysterie
aan de Postweg bij Poortvliet
- 24 Excursies naar een ROP-project
- 25 Terugblik Koude Oorlog Weekend
- 26 ERFGOEDallerlei
- 27 Geboortegrond
- 30 Kleurplaat
- 31 **NIEUW** in de musea
Zeeuws museum voor Joodse
dagboekschrijfster geopend
- 32 MOnuMENTaal

COLOFON

Zeeuws Erfgoed - blad voor erfgoedliefhebbers is een uitgave van Erfgoed Zeeland en verschijnt vier keer per jaar (ISSN 1570-5005). Erfgoed Zeeland is het centrale aanspreekpunt voor het erfgoed in Zeeland. De activiteiten van Erfgoed Zeeland worden onder andere mogelijk gemaakt door de Provincie Zeeland.

Redactie Erfgoed Zeeland

Illustraties Erfgoed Zeeland, tenzij anders vermeld

Looierssingel 2

+31 (0)118 670 870

Postbus 49

info@erfgoedzeeland.nl

4330 AA Middelburg

www.erfgoedzeeland.nl

Volg ons

Steun ons Erfgoed Zeeland staat voor het beschermen, benutten en beleven van erfgoed. Samen met de vele andere erfgoedorganisaties in Zeeland richten wij ons op een goed functionerende erfgoedzorg. Dit met de steun van onze donateurs. Donateur worden kan al voor 17,50 euro per jaar. Je kunt ons ook eenmalig steunen met een gift op bankrekeningnummer NL75 RABO 0335 0886 00 ten name van Stichting Cultureel Erfgoed Zeeland. Meer weten? Kijk op erfgoedzeeland.nl/steun-ons.

Reacties en ledenadministratie Reacties en wijzigingen graag digitaal via zeeuws erfgoed@erfgoedzeeland.nl of via de postbus.

Opmaak decreet | **Druk** Meulenberg Media, Middelburg

Auteursrecht Het auteursrecht van *Zeeuws Erfgoed* (gehele uitgave) berust bij Erfgoed Zeeland; van externe bijdragen bij de auteurs. Gehele of gedeeltelijke overname of publicatie van artikelen is uitsluitend toegestaan met bronvermelding na toestemming van Erfgoed Zeeland en de rechthebbende(n). Erfgoed Zeeland streeft er met de uiterste zorgvuldigheid naar om voorafgaand aan het moment van publicatie contact op te nemen met de rechthebbende(n). Mochten personen of instanties als rechthebbende(n) alsnog niet benaderd zijn, dan kunnen zij hiervoor contact opnemen met de redactie. Erfgoed Zeeland kan op geen enkele wijze aansprakelijk worden gesteld voor door derden aangeleverd beeldmateriaal waarop auteursrecht berust.

Aan dit nummer droegen bij John Akkermans, Joost van den Berg, Elma Berman, Saskia Buitenkamp, Monique van Doorn, Johan Francke, Roy Hage, Anne Hobbel, Tim Kauling, Karel-Jan Kerckhaert, Fred van den Kieboom, David Koren, Anne Neels en Carien Poissonnier.

Foto omslag Kaart van Bergen op Zoom, Steenberg en het oosten van Tholen met daarop de fortificatiewerken rondom de Eendracht in 1628 | Claes Jansz. Visscher, Kaarte van Bergen op Zoom Steenberg en de Nieuwe fortificaties gemaekt tot bevrijdinge van 't-Landt van Ter Tolen in 't jaar 1628.

De vele verschijningen van erfgoed

Het decembernummer van *Zeeuws Erfgoed* illustreert de vele verschijningsvormen van de erfgoedwereld. Van historische verhalen over de oudste verdedigingslinie en de vondst van een zeer oude munt tijdens een bijzondere opgraving, wordt er soepel overgestapt naar zaken als digitalisering van erfgoed, het enthousiasmeren van jonge restauratieprofessionals en actuele museumactiviteiten. Verhalen om deze lange winteravonden van te genieten.

Ook is er aandacht voor bijzondere plekken met een eigen identiteit. De trotse bewoners van een monument in Sluis vertellen bijvoorbeeld waarom de kleurstelling van hun interieur niet zomaar veranderd kan worden. Curator/programmamaker Carien Poissonnier doet verslag over het programma Geboortegrond, dat afgelopen zomer is uitgewerkt ter gelegenheid van 70 jaar Braakmanpolder in Zeeuws-Vlaanderen. Over bijzondere plekken gesproken, de BB-bunker onder ons gebouw aan de Looierssingel in Middelburg was een van de opengestelde bunkers tijdens

het landelijke Koude Oorlog Weekend in oktober. Bijna 600 bezoekers hebben deze bunker bezocht en zijn ontvangen door heel veel vrijwilligers, die met enthousiasme hun kennis deelden. Voor wie er niet bij kon zijn is de aftermovie een aanrader, zie hiervoor de QR-code bij het artikel op pagina 25.

Met dit nummer geeft *Zeeuws Erfgoed* een brede kijk op erfgoed. Bedoeld om bestaande erfgoedliefhebbers te blijven boeien én om mensen die dat nog niet zijn te interesseren. Dat past bij onze meerjarenkoers 'Erfgoed midden in de samenleving', waar beschermen, benutten en beleven van erfgoed goed gedijt.

Ik wens u met uw dierbaren fijne feestdagen en - wellicht onder een heerlijk warme deken - veel leesplezier!

Monique van Doorn,
directeur Erfgoed Zeeland

Afbeelding
Winterse duinen in Cadzand-Bad. Is het geen plaatje? | Beeldbank Zeeland, beeldnummer 983, foto Georgette Stam.

Kanonnen, forten en wassend water:

Zeelands oudste verdedigingslinie in werking

Afbeelding

De Eendrachtlinie afgebeeld circa 1618, links Tholen, midden de Eendracht en rechts hiervan West-Brabant | bron: Kaart van de zee kust van Blankenberge tot Bergen op Zoom, met aanduiding van steden, polders en waterlopen, opgemaakt in Antwerpen door Pieter Verbiest.

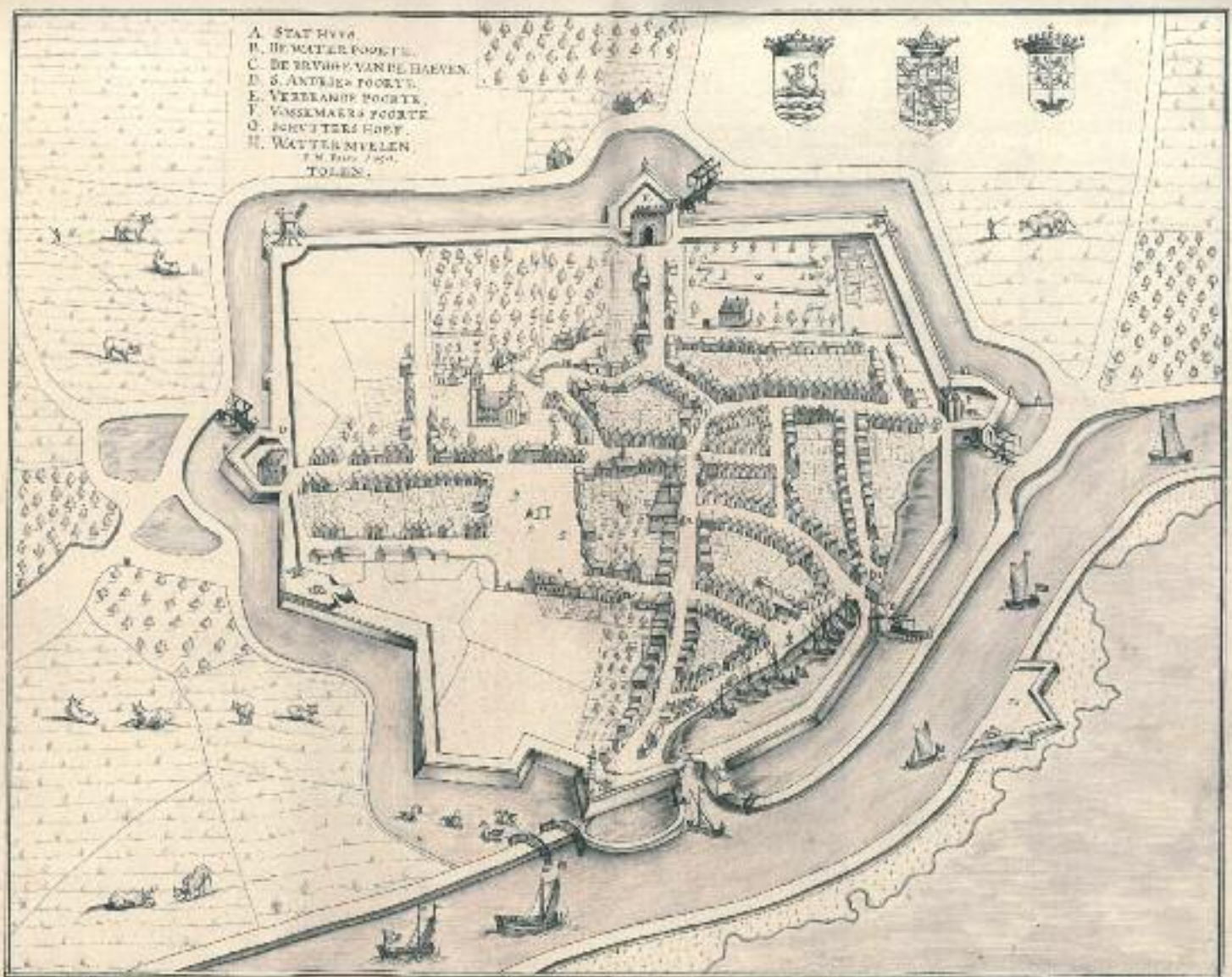
Dat het water in onze geschiedenis zowel vriend als vijand is geweest, is geen nieuw gegeven. Naast de vele overstromingen die onze provincie hebben geteisterd, is het water ook bruikbaar gebleken ter verdediging van het Zeeuwse land. Ook voor de Eendrachtlinie, Zeelands oudste verdedigingslinie, was het water een welkome bondgenoot.

Het ontstaan van de Eendrachtlinie

De Tachtigjarige Oorlog begon voor Zeeland in 1572. Na jaren van onrust gingen de eerste steden over naar de Prins van Oranje. Het duurde pas tot 1576 voordat ook Tholen zich staats mocht noemen. Deze relatief late overgang van Tholen moet niet worden opgevat als een teken dat de Tholenaren trouw waren aan het Spaanse gezag. Verschillende Tholenaren werden het slachtoffer van de door Alva ingestelde Bloedraad, die sympathisanten van de Opstand ter dood veroordeelde. Ook had de protestantse eredienst er al lang wortel geschoten. In rekeningen uit de periode april 1529-1533 wordt gesproken over Lutherse boeken die in de stad Reimerswaal, slechts een steenworp afstand verwijderd van

Tholen, op de markt werden verbrand. Er werd dus blijkbaar in deze tijd al protestantse literatuur verspreid in de regio. In het onstuimige jaar 1566, toen de landvoogdes onder druk van de adel besloot om de geloofsvervolgung tijdelijk op te schorten, werden er in diverse dorpen op het eiland protestantse bijeenkomsten gehouden. Uit dit alles blijkt dat er al langer sprake was van een breed gedragen verzet vanuit de bevolking tegen de Spanjaarden en de Roomse Kerk.

Tot de feitelijke overgang van het eiland Tholen, waren de Geuzen hier al actief. In 1572 voerden zij meerdere aanvallen uit en slaagden er zelfs in om het stadje Tholen te veroveren. Ze werden al snel door de Spanjaarden verdreven. De Spanjaarden slaagden erin om voor enkele jaren de rust

Afbeelding
 Plattegrond van
 Tholen rond 1595.
 Middeleeuwse muren
 en poorten zijn nog
 zichtbaar. Bron:
 G. Danckerts,
 plattegrond van de stad
 Tholen, 1595.

enigszins te doen terugkeren. Hiertoe werden in deze periode forten gebouwd op het eiland. Toch zullen veel Tholenaren hebben uitgekeken naar een verlossing van de Spaanse bezetter, ondanks dat de activiteiten van de Geuzen niet elk dorp ten goede kwam. De Geuzenaanvallen bleven doorgaan en in augustus 1576 staken zij het dorp Oud-Vossemeer in brand omdat het dorp door-gang zou hebben verleend aan Spaanse soldaten. Het zou niet lang meer duren voordat de Spaanse hegemonie ten einde kwam. Na het opgeven van Zierikzee door muitende Spanjaarden trok het Spaanse leger zich ook uit Tholen terug. In het ontstane machtsvacuüm grepen de Geuzen de macht. De satisfactie die in 1577 tot stand kwam beloofde geloofsvrijheid voor de katholieken, maar hiervan kwam in werkelijkheid niets terecht. Ook de in de satisfactie opgenomen belofte om slechts in een uitzonderlijk geval een garnizoen te vestigen op Tholen, bleek niet haalbaar. Het strategische belang van het eiland voor de verdediging van Zeeland was hiervoor te groot. Om de verdediging te versterken, werd er al snel (in 1578) aan beide zijden van de Eendracht begonnen met de aanleg van verschillende

verdedigingswerken. De twee voormalige Spaanse forten werden in gebruik genomen en daarnaast werd een hele reeks kleinere verdedigingswerken in de vorm van schansen en redoutes op de Thoolse zijde langs de rivier de Eendracht opgericht. Ten tijde van het twaalfjarig bestand in 1619 en 1620 werden in totaal vier grotere forten gebouwd aan de Brabantse zijde, om beter bescherming te bieden tegen de Spanjaarden. Dit op kosten van de Staten van Zeeland.

De belangrijkste schakel in de linie was het stadje Tholen, wiens haven direct aan de Eendracht lag. Om aan zijn rol in de linie te kunnen voldoen, veranderde het karakter van Tholen rond 1600 drastisch van een laatmiddeleeuws havenstadje naar een karakteristieke stervormige vestingstad.

De linie in werking

Met de aanwezigheid van de Spanjaarden in Brabant, bleef de dreiging voor Zeeland aanwezig. Het gevaar nam toe in 1583, toen het kasteel van Wouw door de Spanjaarden werd belegerd en

Afbeelding

De transformatie van Tholen tot vestingstad | bron: atlas van Bleau.

Steenbergen werd ingenomen. Om de dreiging het hoofd te bieden, werden de polders aan de Brabantse zijde van de Eendracht onder water gezet. Hieruit blijkt dat de linie zijn vermogen tot verdediging van het eiland niet alleen haalde uit de fortificatiewerken, maar tevens dankbaar gebruik maakte van het wassende water.

In 1588 werd de Eendrachtlinie voor de tweede keer door het Spaanse leger op de proef gesteld. Na de ondergang van de Spaanse Armada in de zomer van 1588, besloot de hertog van Parma om met zijn leger tot de belegering van Bergen op Zoom over te gaan. Om dit te bespoedigen, werd een gedeelte van het Spaanse leger op

Tholen afgestuurd. Deze aanval werd afgeslagen bij Botshoofd, bij welke slag honderden Spanjaarden werden gedood. Ook het beleg van Bergen op Zoom mislukte. De linie had zijn functie opnieuw bewezen.

Verder was de linie nog betrokken bij de Slag op het Slaak in 1631. Een Spaanse vloot trok vanuit de Schelde met als doel om Willemstad te veroveren. Bij Sint Philipsland werden de Spanjaarden door een Nederlandse vloot verslagen. Vanuit een van de forten van de linie, mogelijk een van de oude Spaanse bolwerken, werden de vijandelijke schepen onder vuur genomen.

Afbeelding

Een impressie van een plan om een fort van de Eendrachtlinie weer zichtbaar te maken | bron: Marco Vermeulen.

Van Spaanse naar Franse dreiging

Na de Tachtigjarige Oorlog bleek het belang van de Eendrachtlinie nog niet verloren. Toch slaagde het er niet altijd meer in om de gewenste verdediging te bieden, wat mede te wijten was aan slecht onderhoud. In het Rampjaar 1672 was de verdediging van Tholen al niet meer op orde en moesten de versterkingen in allerijl worden hersteld. Ook kon de linie niet voorkomen dat Tholen in 1712 door een Franse legermacht werd bezet en geplunderd.

In 1793 werd de linie tijdens opnieuw een Franse inval in staat van verdediging gebracht. Ook ditmaal hoefden de forten echter niet in actie te komen. Het was de laatste inzet van de Eendrachtlinie. De vesting Tholen werd in 1814 opgeheven en ook de linie verdween.

Restanten van de linie in het huidige landschap

Ondanks het grote historische belang van de Eendrachtlinie, is er in het huidige landschap weinig meer van terug te vinden. Met de aanleg van het Schelde-Rijnkanaal is een groot deel van de restanten verdwenen. In het stadje Tholen is het stervormige karakter van de oude vesting nog zichtbaar. Veel van de metershoge aarden wallen waarop ooit de kanonnen waren geplaatst, zijn in de loop van de negentiende eeuw omgevormd tot tuinlandschap.

Vanwege het historische belang van de Eendrachtlinie zijn er de afgelopen jaren initiatieven ontstaan om de linie weer tot leven te wekken. Zo worden er diverse fiets- en wandelroutes ontwikkeld langs de Eendracht. Om de ligging van de linie weer voor het publiek beleefbaar te maken, is men daarnaast van plan om kunstwerken in het landschap aan te leggen om de ligging van de diverse fortificatiewerken aan te geven. Na eeuwenlang vergeten te zijn geweest, komt Zeelands oudste verdedigingslinie langzaam weer tot leven.

Roy Hage en Fred van den Kieboom

Literatuur

- Riemsdijk, A. van, *Philibert van Serooskerke (1537-1579). Een Zeeuw in dienst van de Spaanse koning*. Hilversum, 2022, p. 177.
- Verheyden, A.L.E., *Le Conseil des troubles: liste des condamnés (1567-1573)*. Brussel, 1961.
- Zeeuws Archief. Toegang 501. Rekenkamer van Zeeland, Rekeningen Bourgondisch-Oostenrijkse Tijdvak (1433-1584), (1230) 1431-1584. Inventarisnummer 655. 7de rekening van 1529 April 1 tot 1533 Januari 31, afgehoord 1538 Juli 14, 1529-1538. Folio 7recto-7 verso.
- Rooze-Stouthamer, C., 'Beeldenstorm in het graafschap Zeeland (augustus 1566)', *Bulletin Stichting Oude Zeeuwse Kerken* 76 (2017), pp. 11-16, aldaar p. 16.
- Riemsdijk, A. van, *Philibert van Serooskerke (1537-1579). Een Zeeuw in dienst van de Spaanse koning*. Hilversum, 2022, p. 114.
- Gemeentearchief Tholen. Toegang 155. Weeskamer van Tholen, 1549-1809. Inventarisnummer 42. Rekeningen en inventarisstaten, ingeleverd ter weeskamer, betrekking hebbend op Querijn Willems, 1575-1576. Hierin wordt gesproken over 'het fort maecke op venusdam'.
- Gemeentearchief Tholen. Toegang 002. Stad en gemeente Tholen, 1330-1935. Inventarisnummer 18. Resoluties, 1582 juli - 1799 juli. Folio 157recto-157verso.

Op een klein stationnetje

*Afbeelding
Vrijwilligers
Martin Huzen,
Aad Waardenburg
en Kees Rentmeester.*

Achter het station in Goes ligt het een bijzonder museum namelijk het 'rijdende museum'. Tijdens een ritje in een van de treinen van de Stoomtrein Goes-Borsele beleef je een nostalgische reis door de Zak van Zuid-Beveland. In het museum zijn, op twee vaste werknemers na, alleen maar vrijwilligers aan het werk. Onder de grote groep van ruim tweehonderd vrijwilligers is een grote hoeveelheid kennis aanwezig. Zo heeft iedere groep zijn eigen taak: van het onderhouden en repareren van de treinen tot aan het kaartjes knippen van de reizigers.

Afbeelding
Het interieur van
de wagons van
de stoomtrein.

Het eerste ritje van de stoomtrein met publiek werd werkelijkheid in 1973. Volgend jaar wordt dan ook het vijftigjarig bestaan van het stoomtreinmuseum gevierd! De stoomtrein rijdt van Goes naar Hoedekenskerke, het eindstation waar mensen uitstappen om een hapje te eten, een souvenir te kopen, modeltreinen te bekijken en waar kinderen mee kunnen rijden met de minitrein. In de vakantiemaanden juli en augustus rijdt de stoomtrein van zondag tot en met donderdag. In de overige maanden alleen op zondag en in sommige schoolvakanties.

Veelzijdig Museum

De Stoomtrein Goes-Borsele is een veelzijdig museum, vertelt Martin. Zo bezit het museum verschillende gebouwen, een groot aantal treinen, maar is het ook grootgrondbezitter van een spoorlijn van wel zestien kilometer lang. Deze spoorlijn moet wel voldoen aan richtlijnen en moet daarom goed onderhouden worden. Zo is er een groep vrijwilligers die regelmatig het spoor opgaat om het treinspoor in zo'n goed mogelijke staat te houden.

Het museumgebouw zelf is ook een expositie en stond er al in 1927, maar is wel flink gerenoveerd. Door het gebouw heen is een looproute uitgestippeld die de bezoekers kunnen volgen en zo een kijkje op de werkvloer kunnen nemen.

Het 'bietenlijntje'

De spoorlijn stopte vroeger in Goes (1868) maar is later doorgetrokken naar Vlissingen (1873). Vanuit daar was een belangrijke bootverbinding naar Engeland.

Martin vertelt dat de hoofdspoorlijn van Roosendaal naar Vlissingen loopt, in 1927 is er een aftakking bij Goes gemaakt die helemaal rond ging door onder andere Baarland, s' Heer Arendskerke, Ellewoutsdijk en Borsele. Er werden destijds bieten, aardappelen en andere producten die van het land kwamen vervoerd over het 'bietenlijntje'.

"Zonder de spoorlijn tussen Bergen op Zoom en Zeeland was de zak van Zuid-Beveland nooit zo'n agrarisch gebied geweest als nu. Zeeland is tegenwoordig goed te bereiken, maar voordat de spoorlijn aanwezig was, moest je met de boot vanaf Bergen op Zoom naar Zeeland toe", vertelt Martin. "De Zeeuwse spoorwegen worden af en toe best een beetje vergeten. Zonder de spoorlijn hadden alle Zeeuwse boeren hun producten van het land nooit kwijt gekund."

Diverse groep vrijwilligers

Wat dit museum uniek maakt is de enorme groep vrijwilligers die een groot deel van hun vrije tijd besteedt aan het in stand houden van het museum en aan de beleving van de bezoekers van de stoomtrein.

Martin vertelt: "Ik ben 37 jaar en ik kom hier al 37 jaar omdat mijn ouders hier vrijwilliger waren. Op mijn veertiende heb ik gelukkig de goede keus gemaakt om hier ook als vrijwilliger aan de slag te gaan."

Tegenwoordig is Martin verantwoordelijk voor het organiseren van de evenementen, hiernaast is hij ook machinist. Hij vertelt dat er ook veel vrijwilligers zijn die door de week vrij nemen van hun fulltime baan om vrijwilligerswerk te doen bij de stoomtrein.

Aad is nu viereenhalf jaar vrijwilliger bij het museum, hij werkt bij het tussenstation in Hoedekenskerke. Toen hij van Barendrecht naar Wemeldinge verhuisde, zag hij een vrijwilligersoproep bij de stoomtrein. Deze sprak hem gelijk aan door zijn interesse in treinen die hij van jongs af aan al heeft. Nu hij met pensioen is kan hij deze interesse weer nieuw leven in blazen!

Een van de conducteurs, en ook suppoost, is vrijwilliger Kees. Kees is een echt mensenmens en houdt van de interactie met de bezoekers tijdens het kaartjes knippen. Kees vertelt dat hij

Afbeelding

Metalen plaatje aan de replica van de motorwagen die hier in 1927 reed, waarop staat dat deze gemaakt is door vrijwilligers van de Stoomtrein Goes-Borsele.

tijdens het lopen door de trein van alles vertelt over de coupé, de geschiedenis van de stoomtrein en de dingen die op de route te zien zijn. Ook roept hij de naderende stations om via de microfoon. "Wanneer er Zeeuwen in de trein zitten doe ik dat op z'n Zeeuws." Interactie onder de bezoekers is wel gegarandeerd. "Kaartjes laat ik vaak knippen door de kinderen en dan zeg ik tegen ze over de volwassenen 'hun kunnen dat niet hé.'" Hij vindt het fantastisch om grapjes te maken en de kinderen te vermaken.

"Het is leuk dat we zo'n grote groep vrijwilligers hebben die zo afwisselend is. De ene is technisch en kan misschien niet zo goed met mensen overweg als de ander. Door de combi van technici, medewerkers in het onderhoud, gastheren en gastvrouwen, houtbewerkers en nog veel meer kan de Stoomtrein Goes-Borsele voortbestaan", vertelt Martin

Tijdens de treinrit is er altijd een machinist aanwezig, meestal twee stokers en drie conducteurs, inclusief een hoofdconductor. Aad vertelt grinnikend: "Wanneer ik de stokers de trein uit zie komen, is hun witte overhemd helemaal zwart, ik vind het schitterend. Je kunt in ieder geval wel zien dat er gewerkt is!"

Interne opleidingen

Bij de stoomtrein worden ook interne opleidingen gegeven. Daarom zijn er ook vaak twee stokers aanwezig tijdens een rit, eentje om het vak te leren. Het zijn allemaal praktijkopleidingen. Eerst wordt er een schriftelijk examen afgelegd en dan mag je mee op de locomotief om het echte werk

te leren. Dit traject duurt vaak twee jaar. Ook is het mogelijk om door te stromen, zo kan bijvoorbeeld een stoker doorstromen tot machinist.

"Om te slagen voor de praktijkopleiding moet je echt een aantal handelingen laten zien en kunnen uitleggen. Een andere collega-vrijwilliger neemt deze toets af", aldus Kees.

Voorheen was de stichting altijd een club die veel grip had op de jongeren, er was een goede combinatie van jongeren en ouderen.

Tegenwoordig is dat minder en dat vinden de vrijwilligers jammer. Martin: "Voor bepaalde functies hebben we ook jongeren nodig om de toekomst van het museum te waarborgen."

Rooskleurige toekomst

De vrijwilligers van de stoomtrein zien de toekomst rooskleurig tegemoet. Er liggen mooie plannen klaar en onlangs zijn er twee nieuwe motorwagens opgeleverd. Trots laten de vrijwilligers deze gloednieuwe motorwagens zien, waar meer dan tien jaar hard aan is gewerkt. De wagons zijn een replica van een oude passagierstrein uit 1927. De oorspronkelijke trein is er niet meer, daarom moesten de wagons volledig gebouwd worden aan de hand van oude tekeningen en foto's.

Het voormalige RET-gebouw in Rotterdam, waar vroeger de trams werden gestald en gerepareerd, is afgebroken en naar het terrein van de Stoomtrein verhuisd. Voordat het gebouw in bezit was van de RET, was dit de fabriek van trein-fabrikant Allan. Dit maakt het gebouw toch wel erg uniek. Martin vertelt dat een vrijwilliger lucht kreeg van de sloop van het gebouw. Deze heeft er toen alles aan gedaan om het gebouw naar Goes te laten komen en dat is gelukt! Het gebouw moet nog helemaal opgebouwd worden en alle onderdelen hebben eerst nog een likje verf nodig.

Alle treinstellen en onderdelen in bezit van het museum staan nu nog buiten opgesteld. De bedoeling is dat het museum in de toekomst voor een groot deel overdekt wordt, zodat alle treinen binnen gestald kunnen worden. "Naast de enorme kostenpost van dit project, kost dit ook nog eens enorm veel tijd. Wanneer het één af is, begint de volgende klus weer", aldus Aad.

www.destoomtrein.nl

Uit Galerius' rangen: In tin vereerd in de Lage Landen

Afbeelding

De tinnen pelgriminsigne waarop de heilige Adrianus van Nicomedië is afgebeeld.

In de zomer van 2021 werd op een akker ten zuiden van Zierikzee een vijftiende-eeuwse tinnen draaginsigne gevonden. Dergelijke insignes werden in de middeleeuwen in grote getalen geproduceerd voor de vele christelijke gelovigen die op bedevaartstocht gingen. De insignes verbeelden de heilige die door de pelgrim werd bezocht. De insigne vormde ook direct het bewijs dat de pelgrim het bedevaartsoord daadwerkelijk had bezocht. Pelgrims droegen vaak de vergaarde insignes op de hoed, om een bedel/ketting of op de kleding gespeld. Het nabij Zierikzee gevonden draagteken betreft een pelgrimsinsigne dat werd vervaardigd in Geraardsbergen (Oost-Vlaanderen, België), waar de heilige Adrianus van Nicomedië als patroonheilige werd vereerd.

De legende vertelt ons dat Adrianus behoorde tot de Herculani, de senior elite soldaten die de keizerlijke familie beschermden binnen het paleis in Rome. Hij vervulde deze functie tijdens de christenvervolgingen onder de vierde-eeuwse

keizer Galerius (305–311 na Christus). Hij had de opdracht 23 christenen te vervolgen, maar was zo onder de indruk van hun standvastigheid dat hij zich tot christen bekeerde. Hierop viel Adrianus zelf ten prooi aan marteling. Zijn benen werden met een ijzeren staaf op een aambeeld vermorzeld en zijn hand werd afgehakt met een bijl. Zijn vrouw, de heilige Nathalia, stond hem bij gedurende de martelingen tot zijn dood op 4 maart 306 na Christus. Later werd dit zijn feestdag binnen de Rooms-Katholieke Kerk. Adrianus is de patroonheilige van de boden, bierbrouwers, slaggers, smeden, gevangenisbewaarders en soldaten. Hij wordt aangeroepen tegen plotselinge dood, onvruchtbaarheid en de pest.

Tim Kauling is archeoloog en metaalspecialist bij Lycens BV. De pelgrimsinsigne van Adrianus van Nicomedië uit Geraardsbergen wordt onderdeel van de collectie van het Zeeuws Archeologisch Depot in Middelburg.

Een Hollands eiland in Zeeuwse wateren

Afbeelding
Abdij Ten Duinen,
Koksijde | foto Lambert
J. Derenette.

Waar Sommelsdijk op Goeree-Overflakkee Zeeuwse wortels heeft (zie *Grensverhalen 10*), heeft Bommenede op Schouwen-Duiveland Hollandse wortels. Het is een voormalige plaats en voormalig eiland dat tot 1687 bij Holland hoorde, maar in dat jaar werd afgestaan aan Zeeland. Wat ging er precies aan vooraf en zijn er nog relictten uit deze tijd?

Een deltagebied is een dynamisch getijdengebied waar het land (en de zee) door getijdenbewegingen, overstromingen, opslibbingen en inpolderingen aan verandering onderhevig is. Verschillende belanghebbenden hebben in het verleden getracht land te winnen en te behouden. Bommenede werd halverwege de twaalfde eeuw gesticht door de cisterciënzerabdij Ten Duinen (in het huidige Koksijde, België). Deze abdij was een machtige instelling die grote stukken grond verwierf in de kustgebieden van onder meer België, Frankrijk, Engeland en Nederland. Het eiland wordt voor de eerste keer in geschriften uit 1165 genoemd: insula Bomne, het eiland Bomne. De bezittingen in het Zeeuwse kustgebied hadden regelmatig te lijden van overstromingen en vergden grote inspanningen om drooggelegd te worden. Tien jaar later werd het eiland overgedragen aan de dochterabdij van Ter Doest in het Vlaamse Lissewege, die van het eiland een 'uithof' maakte, een plek waar grond werd uitgegeven ten behoeve van de landbouw. Later zijn de eigen-

domsrechten van deze uithof overgegaan naar de heren van Voorne, waarmee het eiland definitief tot Holland ging behoren. Door de destructieve zoutwinning moest Bommenede echter tussen de twaalfde en veertiende eeuw weer aan de zee worden prijsgegeven.

Hollands bolwerk

Dat Bommenede bestuurlijk tot Holland behoorde had ook te maken met de ligging aan de Sonnemere. Deze zijarm van de Gouwe - die de eilanden Schouwen en Duiveland van elkaar scheidde - scheidde het eiland Bommenede van de overige - tot Zeeland - behorende eilanden en werd beschouwd als de grens tussen Holland en Zeeland. Aan het begin van de vijftiende eeuw was Bommenede voldoende aangeslibd om weer bedijkt te worden. Het eiland werd in 1412 aan Schouwen(-Duiveland) vastgedijkt, maar bleef tot Voorne (Holland) behoren. De inwoners van het

Afbeelding

Zicht op Bommenede, circa 1654 | Atelier Zacharias Roman, Middelburg, bron: Beeldbank TU-Delft, kaart 167.

plaatsje hielden zich vooral bezig met de visvangst en handel. Rond 1425 werd ook de Bloois- (of Blois- of Beloy's)polder ingedijkt, bestaande uit de polders Bloois en Oud-Bommenede. Ook deze heerlijkheid, genoemd naar de familie Van Bloois, die eigenaar waren van de grond, ging tot Holland behoren.

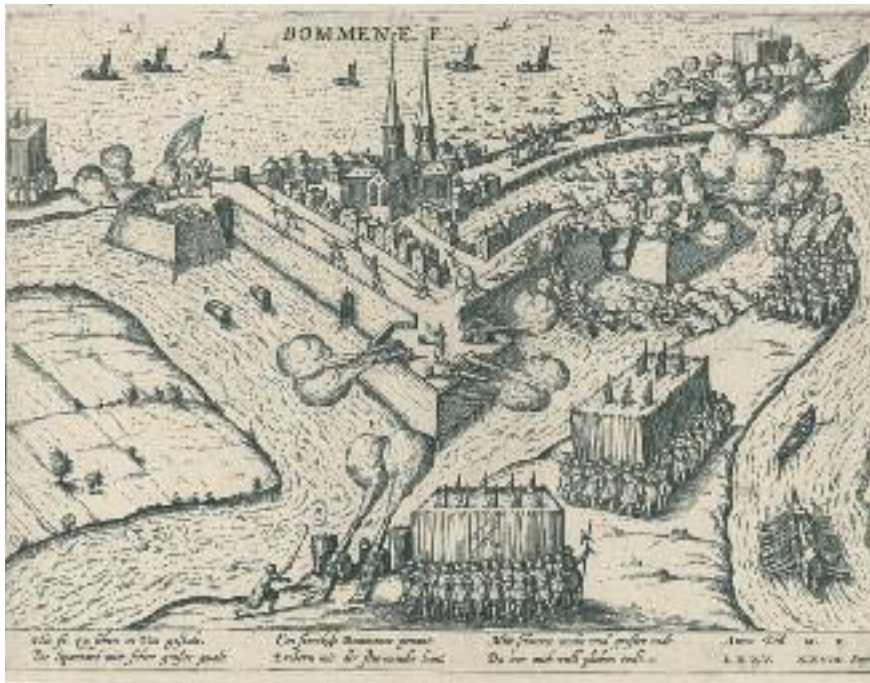
Politiek-strategisch gezien lag Bommenede op de noordpunt van Schouwen wel gunstig. De Staatsen versterkten het dorp in 1574 dan ook met een verdedigingswal en (vermoedelijk) vier bastions. Desalniettemin werd de vesting in het volgende jaar na een beleg van twintig dagen veroverd door de Spaanse troepen onder leiding van Mondragón. Op een tiental na sneuvelde het voltallige Zeeuwse garnizoen van 600 soldaten. De materiële schade werd later hersteld, maar het plaatsje kwam niet meer tot bloei. Daarvoor lag het toch iets te kwetsbaar aan het water en bovendien had de Allerheiligenvloed van 1570 al de nodige (blijvende) schade aangebracht. Buurstad Brouwershaven had toen de inwoners van het ondergelopen Bommenede gelokt met belastingvrijstellingen en toebedeling van grond om een huis te bouwen. Zo was de concurrentie uit dit naburige opkomende Hollandse handelsstadje effectief om zeep geholpen. Het is overigens niet bekend of Bommenede daadwerkelijk stadsrechten heeft gehad. Er zijn documenten bekend waarin de plaats wordt vermeld als stad, maar er zijn geen specifieke documenten bekend die deze stadsrechten bevestigen (hoewel de versterking van 1575 daar ook wel weer op wijst).

De ramp van 1682

Het einde van de plaats werd ingeluid door de ramp van 26 januari 1682. De zeedijk van Nataars brak door, waardoor er drie grote gaten in de binnendijk van Bommenede werden geslagen. Het dorp en de polders liepen allemaal onder. Het polderbestuur en de bewoners vroegen in een brief aan de Rekenkamer van Holland om hulp. De gevraagde hulp voor het herstellen van de dijken bleef echter uit, vermoedelijk om financiële redenen. Sterker nog: de Staten van Holland besloten in 1683 überhaupt geen geld meer te bestemmen voor herstel van hun afgelegen enclave in Zeeland. Ze bestempelden de situatie als 'swaer ende droevigh'. Het werd als onrendabel gezien om verder te investeren in ondergelopen land. De grond was erg afgeslagen, veel huizen waren verloren gegaan en veel landerijen waren vanwege de enorme kosten al verlaten of de eigenaren wilden niet meebetalen aan het herstel van de dijk.

Hiermee was het lot van de nederzetting bezegeld, hoewel er nog altijd mensen woonden. Maar eind 1684 vertrokken de laatste negentien gezinnen uit het nog nauwelijks bewoonbare havenplaatsje.

De meeste vestigden zich aan de dijk waar, na de bedijking van de Zonnemairepolder, in 1401 het dorp Zonnemaire was ontstaan. De plek waar de Bommeneders zich vestigden, werd aanvankelijk Nieuw-Bommenede genoemd (en ging later zelfs een eigen gemeente vormen). Vervolgens werd Bommenede met de omliggende polders in 1687

Afbeelding
Het beleg van Bommenede door de Spanjaarden onder leiding van Mondragón op 30 oktober 1575 | auteur: Frans Hogenberg, bron: Wikimedia Commons.

Afbeelding rechts
De woning van de Nobelprijswinnaar Pieter Zeeman in Zonnemaire | foto David Koren.

overgedragen aan het gewest Zeeland. Door gebrek aan onderhoud en veelvuldige stormen verdween Bommenede langzaam maar zeker in de golven van de Grevelingen. Volgens kroniekschrijvers heeft de kerk van de ondergelopen plaats nog jarenlang als een angstaanjagend baken in de golven gestaan, maar vermoedelijk is dit meer een dichtelijke vrijheid geweest, omdat uit de Statennotulen van 1687 blijkt dat het merendeel van de gebouwen dan al is afgebroken (en het sloopmateriaal vermoedelijk verkocht als bouw materiaal).

Herinneringen aan Bommenede

Behalve oude gravures is er weinig van het oude stadje bewaard gebleven. De twee zilveren avondmaalsbekers van de kerk zijn in Liverpool terechtgekomen, maar inmiddels als permanente bruikleen te zien in het Stadhuis museum in Zierikzee.

In 1701 lieten vier Zierikzeese heren een deel van

het oude eiland herdijken, maar de plek van de oude nederzetting bleef daarbuiten. De nieuwe bedijking bestond uit de polders Nieuw-Nataars, Nieuw-Bommenede, Kijkuit en Borrenbrood en deze gingen samen een ambachtsheerlijkheid vormen. Het gehucht Dijkhuisjes is nog een concreet relict van dit (herdijkte) land van Bommenede. Het zijn letterlijk zeven oude dijkhuisjes die aan een dijk liggen, parallel aan de Rietdijk, even ten noorden van Zonnemaire.

Vlak bij dit gehuchtje staat nog een oude, vermoedelijk achttiende-eeuwse grenspaal die de grens aangeeft tussen het land (de heerlijkheid) van Bommenede en de eerdergenoemde ambachtsheerlijkheid Bloois. Op de ene zijde van de steen staat: LAND VAN BOMMENEDE en op de andere kant staat LAND VAN BELOYS, waarbij de S gedraaid is. Beide heerlijkheden werden overigens in 1812 samengevoegd tot één gemeente (Bommenede), maar deze kleine gemeente werd op haar beurt in 1866 verenigd met het naburige Zonnemaire. De Bommeneders en inwoners van Bloois zijn overigens decennia-

Afbeelding
Het gehucht Dijkhuisjes, een tastbaar relict van het eiland Bommenede | foto David Koren.

Afbeelding rechts
Grenspaal die de scheiding vormt tussen het land van Bommenede en de ambachtsheerlijkheid Bloois of Belois | foto Rien de Schipper.

Afbeelding

De gemeente Bommenede die in 1866 ophield te bestaan | bron: Gemeente-Atlas van Nederland, 1868. Hugo Suringar, Leeuwarden.

Afbeelding rechts

Zilveren avondmaals-bekers uit de kerk van Bommenede, met een afbeelding van de kerk | ©National Museums Liverpool, Walker Art Gallery.

lang nog een aparte groep gebleven binnen de dorpsgemeenschap van Zonnemaire. Ook zijn er in het gebied nog verschillende toponiemen die naar de geschiedenis verwijzen, zoals de Dijk van Bommenede, boerderij (résidence) Oud-Bommenede (een B&B annex gezondheidscentrum) en de buitendijkse 'slikken van Bommenede'. Ook de werkhaven van Bommenede aan de Grevelingen vormt een verwijzing naar het oude dorp. Deze haven werd in de jaren zestig van de twintigste eeuw aangelegd voor het bouwen van de caissons die werden gebruikt voor de afsluiting van het Brouwershavense Gat en de aanleg van de Brouwersdam.

In 2012 werd het haventje nieuw leven ingeblazen door de oprichting van Watersportvereniging Bommenee, waarvan het lidmaatschap in principe is voorbehouden aan de inwoners van Zonnemaire. Het is hier niet toegestaan om te duiken vanwege de archeologische resten van het dorp die zich mogelijk nog in de vaargeul bevinden. Groots en meeslepend zijn de sporen niet,

maar als verdronken Hollands dorp vormt het een bijzondere element in het verstilde polderlandschap in deze hoek van Schouwen-Duiveland, voormalig grensgebied van Holland en Zeeland.

David Koren

Meer lezen

- Beekman, F. en H. Uil (1994). *Schouwen-Duiveland en de oorsprong van haar plaatsnamen*. De Koperen Tuin, Goes.
- Broekhoven, S., S. van Ginkel-Meester, Chr. Kolman, R. Rommes, E. Stades-Vischer & R. Stenvert (2003). *Monumenten in Nederland. Zeeland*. RDMZ, Zeist & Waanders Uitgevers, Zwolle.
- Driel, L. van & A. Steketee (1995). *Zeeuwse plaatsnamen. Van Aardenburg tot Zonnemaire*. Uitgeverij ADZ, Vlissingen.
- Kool-Blokland, J.L. (2003). *De rand van 't land. Waterschaps-geschiedenis van Schouwen en Duiveland*. Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, Middelburg.
- Kuipers, J.J.B. (red.) (2004). *Sluimerend in Slik. Verdrongen dorpen en verdrongen land in zuidwest Nederland*. Den Boer/De Ruiters, Vlissingen.
- Verseput, L.M. (1963). 'Bommenede. Geschiedenis van een verdrongen plaats'. In: *Zeeuws Tijdschrift*, jaargang 13, nummer 3, p. 69-77.
- www.zeeuwseankers.nl
- www.zonnemaire.eu
- Dijkhuisjes, een restje van het verdrongen Bommenede-Zalig-Zeeland.com
- <https://nlido.blogspot.com>

Afbeelding

Dijk van Bommenede in Zonnemaire | foto David Koren.

Afbeelding rechts

De werkhaven van Bommenede | foto David Koren.

Trots op mijn monument

Van verdedigingstoren naar landhuis

Wanneer je aan komt rijden via de Heilleweg bij Sluis zie je het meteen: het prachtige landhuis op de Kruisdijkschans, bewoond door Fred en José. Dit alles begon zo'n tien jaar geleden met een brief aan het Zeeuwse Landschap. Hoe dit zo is gekomen werd duidelijk tijdens het interview!

Het Zeeuwse Landschap is een organisatie die zich bezig houdt met het behoud, de bescherming en de ontwikkeling van natuur, landschap, erfgoed en de beleving hiervan. Dit doet ze door recreatie en educatie van verschillende natuurgebieden. Het Zeeuwse Landschap beheert onder andere het verdronken land van Saeftinghe, de Yerseke Moer en Oranjezon.

In stand houden

Het Zeeuwse Landschap vindt het belangrijk dat het landschap en erfgoed niet verloren gaan, zodat deze het verhaal van Zeeland zichtbaar houden in het landschap.

“Cultuurhistorisch en archeologisch waardevol”

Het Zeeuwse Landschap heeft in haar natuurgebieden ook een aantal archeologische monumenten in beheer, zoals de vliedbergen, fundamente van kasteel Helleburg en de Wallen van Retranchement. Alle rijksmonumenten en nog een aantal overige panden van het Zeeuwse Landschap worden geïnspecteerd door de Monumentenwacht van Erfgoed Zeeland. Op basis van de inspectierapporten kan het Zeeuwse Landschap zien wat er in de toekomst moet

gebeuren aan de monumenten om ze te behouden. Het Zeeuwse Landschap waardeert de expertise van de Monumentenwacht erg, omdat ze zelf niet over deze kennis en vakkundigheid bezitten. Op deze manier is er een mooie samenwerking ontstaan!

Kruisdijkschans

De Kruisdijkschans is op het gebied van cultuurhistorie en archeologie een waardevol object. De Kruisdijkschans ligt tussen Sluis en Aardenburg en is tijdens de Tachtigjarige Oorlog, in 1640, aangelegd als verdedigingswerk van de Spaanse Linies. De naam Kruisdijkschans komt door de ligging, die op een kruispunt van dijken is. Na de Tachtigjarige Oorlog heeft de Kruisdijkschans verschillende eigenaren gekend die de voormalige verdedigingstoren verbouwd hebben tot landhuis, of de schans omtoverden tot boerderij. Na het vertrek van de laatste bewoonster in 1995 stond het jaren leeg en in 2010 kreeg het Zeeuwse Landschap de kans om de Kruisdijkschans te kopen, en in ere te kunnen herstellen. De restauratie duurde 2,5 jaar. Tot op de dag van vandaag is de schans open voor publiek en het gerenoveerde huis wordt weer bewoond.

Speciaal plekje

Nadat het Zeeuwse Landschap de Kruisdijkschans had gekocht, moest er nagedacht worden over de

Afbeelding

Het ingebouwde vitrinekastje met houten omlijsting | portret- en detailfoto Mieke Wijnen Fotografie.

herbestemming van het pand. De meest voor de hand liggende optie was om van het landhuis een woonhuismonument te maken. Nadat Fred en José de kans kregen om dit woonhuismonument te huren van het Zeeuwse Landschap, hebben ze hun eigen twee-onder-een-kapwoning, gelegen in Aardenburg, verkocht. Fred was als districtshoofd van het Zeeuwse Landschap al vanaf het begin van de aankoop en de restauratie betrokken bij het project. "Na enige tijd ontstaat er dan ook een

De plek heeft het echtpaar eigenlijk altijd al aangetrokken. Nog voordat ze hier woonden, kwamen ze in de zomermaanden vaak 's avonds al naar het dijkje bij het water om te picknicken.

Restauratie

Het pand lijkt vanaf de buitenkant erg groot, maar wanneer je binnen staat valt dit mee! Dit komt door de dikke muren van zesenzestig centimeter die nog dateren uit de tijd dat het gebouw diende als verdedigingstoren. Rond 1700 was de eerste restauratie van de toren. Dit was terug te zien, tijdens de restauratie in 2010, aan de ijsselstenen waarmee er gemetseld was. Ijsselsteen is een oude baksteen waar rond het jaar 1700 veel mee werd gewerkt. Het pand was op het moment van aankoop in 2010 in slechte staat. Het was enorm vervallen en het lekte aan alle kanten.

“Een kleurstelling uit de negentiende eeuw”

liefde voor het pand met het idee om er misschien wel in te gaan wonen. Ook mede door de mooie locatie. Als je aan komt rijden valt het grote gebouw direct op", vertelt Fred. Wel moest het echtpaar een steengoede motivatiebrief schrijven om gekozen te worden als de nieuwe bewoners van de Kruisdijschans. Ze waren namelijk niet de enige belangstellenden. De eis die het Zeeuwse Landschap onder andere stelde was dat de bewoners het landhuis jaarlijks openstellen voor het publiek. Dat het echtpaar Schenk dit graag op zich wilde nemen, was uiteindelijk een van de redenen dat de keuze op hen is gevallen. "De stap om hier te gaan wonen was ook niet zo groot", aldus Fred. "In de twee-en-half jarige tijd van de restauratie, groei je er steeds meer naar toe."

Het vitrinekastje

Omdat het pand in zodanige slechte staat was, is er veel verloren gegaan. Het intact laten van de authentieke onderdelen die wel bewaard zijn gebleven, stond tijdens de restauratie dan ook hoog op het lijstje. Een voorbeeld daarvan zijn de schietgaten uit de Tachtigjarige Oorlog die nog te zien zijn in de woonkamer.

In de zitkamer is een prachtig ingebouwd vitrinekastje met houten omlijsting te zien. José vertelt dat waarschijnlijk de Franse familie Hennequin, een van de vorige bewoners, het kastje heeft

Afbeelding
De Kruisdijschans kort na 1900. De gevel is vrijwel geheel begroeid. Op het dak zijn de pironnen zichtbaar | bron: archief Theo Aernoudts.

meegenomen naar het landhuis. "Als we nu op vakantie gaan in Frankrijk, dan komen we dit soort kastjes ook wel eens tegen in oude huizen of restaurants."

Veranderen? Ho maar!

Even een muur verven, of het raamkozijn een andere kleur geven? Daar komt bij Fred en José niks van in. Er mag vrijwel niks veranderd worden in het huis. De indeling van de kamers en de kleurstelling is gebaseerd op hoe het landhuis er in de negentiende eeuw heeft uitgezien en wordt daarom zo gehouden. José vertelt wijzend naar het lichte plafond: "Maar als ik een donker plafond wil, kan ik dat mooi vergeten, maar het interieur mogen we wel zelf bepalen!"

Zo zoekt het echtpaar ook altijd naar meubels die passen bij de sfeer van het huis. Alles bij elkaar zorgt voor het complete plaatje. In de groene eetkamer beneden staat een groene houtkachel die perfect past bij de inrichting van deze ruimte. In de blauwe kamer boven staat precies dezelfde houtkachel, maar dan natuurlijk in het blauw! Ook de accessoires aan de muur passen bij de oude stijl van het huis. Aan de muur hangen oude tekeningen van de verdedigingsstoren en een oude plattegrond van de schans. Alle meubels uit hun vorige woning moesten ze verkopen, omdat deze niet pasten bij de inrichting van hun nieuwe huis. "Je kunt hier geen Ikea-kastje neerzetten", legt Fred uit.

Onderhoud

De Monumentenwacht komt één keer per jaar naar de Kruisdijschans om het pand te inspecteren. Ze geven advies over wat er de komende periode aan onderhoud nodig is en lossen gelijk de kleine dingen op. Ze maken bijvoorbeeld de dakgoot schoon of ze vervangen een dakpan. Optrekkend vocht is wel een probleem in het pand. Anderhalf jaar geleden was het zo erg dat de stuc laag zelfs van de muren kwam. Toen moesten alle muren opnieuw gestuukt worden met ander stucmateriaal, dat er voor moet zorgen dat er minder snel vocht in komt. "Toen de voormalige stuc lagen eraf moesten, zijn we gelukkig een weekje op vakantie gegaan", vertelt Fred.

Publiek

Rondom, over de buitenwal van de Kruisdijschans loopt een wandelroute. In de kapschuur kunnen bezoekers de informatieborden lezen en even uitrusten op de picknickbank onder de overkapping. Jaarlijks, tijdens Open Monumentendag wordt ook het woonhuis opengesteld voor het publiek.

Zo'n groot, mooi pand gelegen in een prachtige omgeving trekt ook de nodige aandacht van wandelaars en fietsers. Af en toe maken Fred en José eigenaardige dingen mee. Van mensen die op het gemak door de ramen komen gluren tot fietsers die even hun behoefte doen tegenover hun woning.

"We hebben een deel van onze privacy moeten inleveren om hier te wonen", vertelt het echtpaar. "Het was even wennen en we moesten een knop omzetten, maar het is het zeker waard!"

De schat van de Kruisdijschans

Johannes Hennequin was vanaf 1762 eigenaar van de Kruisdijschans. Hij was een welgestelde man uit Sluis en kwam in het weekend vaak naar het landhuis. De man droeg altijd een koffertje bij zich waar hij zijn bezittingen in mee droeg. Hij was bang dat zijn waardevolle spullen werden gestolen in zijn woonplaats in Sluis. Uiteindelijk is Johannes Hennequin overleden op de Kruisdijschans. Niemand weet waar het koffertje is gebleven. De vraag is: zou de koffer nog steeds zoek zijn, of is hij al door iemand gevonden tijdens de restauratie...? Dat blijft het geheim van het koffertje op de Kruisdijschans!

Lees meer via www.zeeuwseankers.nl/verhaal/de-kruisdijschans-in-roeriger-tijden.

Zeeuws Erfgoedplatform krijgt vorm

In opdracht van de Provincie wordt er door een projectgroep, bestaande uit medewerkers van de ZB|Bibliotheek van Zeeland en Erfgoed Zeeland, al twee jaar hard gewerkt aan de lancering van een online Erfgoedplatform voor Zeeuwse erfgoedinstellingen. Nu is het bijna zover: binnenkort zijn de collecties van zo'n twintig collectiebeherende instellingen in Zeeland te zien op www.collectiezeeland.nl.

Afbeelding links
Projectleider Andrea van Boven presenteert alle deelnemende organisaties tijdens de deelnemers-bijeenkomst in september 2022.

Afbeelding rechts
Een screenshot van de website van het nieuwe erfgoedportaal.

Atlantis

Met de introductie van het online collectie-registratiesysteem Atlantis hebben de deelnemers een solide systeem waarin zij hun collectie kunnen vastleggen en beheren. Daarnaast biedt Atlantis ook de mogelijkheid om de collecties te presenteren aan de buitenwereld door middel van een moderne erfgoedwebsite.

Gevarieerde groep deelnemers

Op dit moment zijn er zo'n twintig deelnemende erfgoedinstellingen, zowel groot als klein. Het gaat hierbij om musea zoals Museum Veere en Het Bolwerk, maar ook andere Zeeuwse erfgoedinstellingen zoals heemkundekringen, oudheidkamers, vrijwilligersorganisaties en andere erfgoedbeherende instellingen. Voorbeelden van erfgoedinstellingen die al meedoen zijn Stichting Het Walchers Costuum en Cultuurforum Aardenburg. Het doel is dat uiteindelijk alle Zeeuwse erfgoedinstellingen een plekje vinden op dit platform.

Erfgoedplatform

Het online erfgoedplatform wordt een omgeving waarop zowel professionals als toeristen, studenten en anderen geïnteresseerden hun hart kunnen ophalen. Met tienduizenden objecten uit ongeveer twintig collecties van Zeeuwse bodem heeft het platform voor elk wat wils. Van schilderijen tot scheepsmodellen en van gereedschappen van nagenoeg verdwenen ambachten tot opgezette vogels.

Digitaal erfgoed

Er zijn de laatste jaren volop ontwikkelingen op het gebied van digitaal erfgoed. Enkele van deze ontwikkelingen, zoals de ontwikkeling van thesauri en linked open data, zullen worden geïmplementeerd in het platform. Door middel van deze technieken wordt het makkelijker om gegevens te standaardiseren en data te delen met geïnteresseerden van over de hele wereld.

Een Romeins mysterie aan de Postweg bij Poortvliet

Afbeelding
AWN-ers aan het
werk op de opgraving
Poortvliet Klein Ferné
in 1987 | bron: Zeeuws
Archeologisch Depot.

Het Verdrag van Malta is het archeologische begrip dat buiten de archeologische wereld de meeste bekendheid geniet. Het zorgt anno 2022 dat archeologie een 'goed' geborgd onderdeel van de ruimtelijke ordening is.

Voorafgaand aan sloop- en nieuwbouwprojecten vindt archeologisch onderzoek plaats om te bepalen of en waar eventueel archeologische resten aanwezig zijn en of ze beschadigd worden tijdens de uitvoering van die plannen. Dit levert een constante stroom aan nieuwe archeologische gegevens op.

Pre-Maltatijd

Dat is vroeger wel anders geweest. Tot de jaren negentig van de vorige eeuw is archeologisch onderzoek minder talrijk en veel minder onderdeel van de ruimtelijke ordening. Toch zijn in het Zeeuws Archeologisch Depot (ZAD) veel vondsten en documentatie aanwezig van archeologische onderzoeken die dateren uit het pre-Maltatijdperk. In tegenstelling tot de huidige onderzoeken zijn niet al die oudere onderzoeken uitgewerkt in een rapport of verslag. Daardoor ligt in het ZAD nog een schat aan informatie verborgen van niet eerder uitgewerkt (oud) onderzoek. Een van die verborgen schatten is de opgraving van een Romeinse huisplattegrond aan de Postweg 16 in Poortvliet, uit het einde van de jaren tachtig en het begin van de jaren negentig.

Akkers afstruinen

De aanleiding voor het onderzoek ligt in de jaren zestig, zeventig en tachtig van de vorige eeuw. In die periode is op Tholen een vrijwilliger in de archeologie (Piet Jasperse) actief die veel van zijn vrije tijd gebruikt om akkers af te struinen op zoek naar archeologische vondsten die naar boven komen. Als correspondent van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek speurt hij het eiland af en documenteert hij vondsten waarover hij vervolgens terugkoppeling geeft aan de Rijksdienst. Bij de Provincie Zeeland blijft zijn werk niet onopgemerkt. Een van de plaatsen waar de hij veel vondsten doet is de omgeving van de boerderij Klein Ferné aan de Postweg 16 in Poortvliet. Het vondstaantal is zelfs dermate groot dat de veldwerkbegeleider van de Archeologische Werkgemeenschap Nederland (AWN), de heer Joop van den Berg, in 1986 met het plan op de proppen komt om ter plaatse van een van de grotere vondstconcentraties een opgraving uit te voeren. En zo geschiedde.

De resultaten die dit onderzoek oplevert zijn boven verwachting. Naast veel aardewerken scherven wordt binnen een oppervlakte van een kleine 450 vierkante meter in drie campagnes in

Afbeelding

Foto van een selectie van het door de vrijwilligers van de AWN aangetroffen Romeinse vondstmateriaal bij Poortvliet Klein Ferné | bron: Zeeuws Archeologisch Depot.

Afbeelding rechts

Krantenartikel uit de Thoolse Bode en PZC van september 1992.

de top van het Hollandveen een complete Romeinse huisplattegrond met een lengte van circa 15 meter en een breedte van 7,5 meter opgegraven. Als een van de weinige compleet opgegraven Romeinse huisplattegronden tot dan toe was deze vondst bijzonder, mysterieus en Zeeuws wereldnieuws. Dit blijkt onder andere uit krantenartikelen uit diverse media.

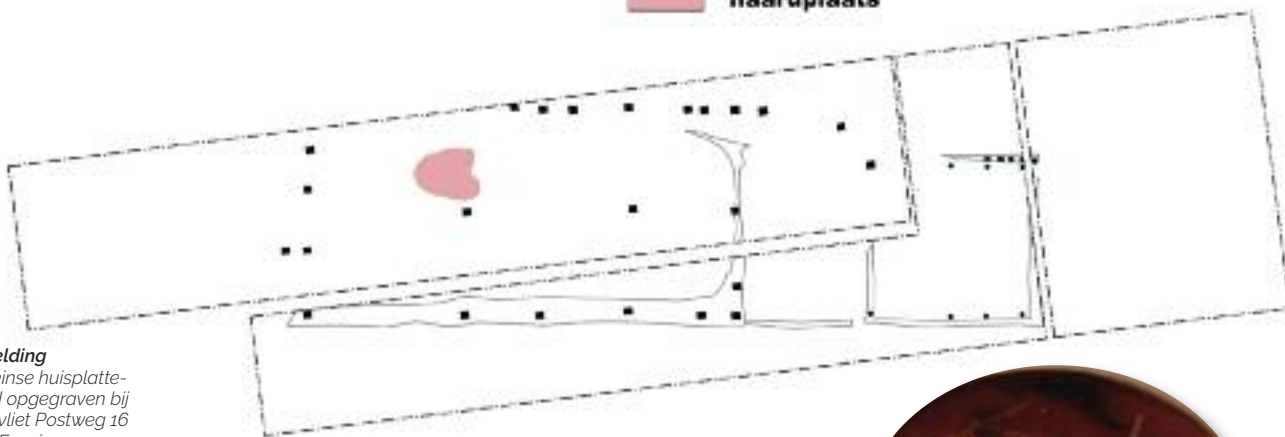
Gemme

De huisplattegrond, waarvan veel bouw hout is aangetroffen is een tweeschepig gebouw. Dit blijkt uit de wandpalen en de middenstaanders (palen op de lengteas van het gebouw) waarvan tijdens het onderzoek resten zijn teruggevonden. Naast

veel goed bewaard houten bouw materiaal is ook een echte topvondst gedaan, namelijk een gesneden steen of gemme. Hierin is een afbeelding uitgesneden van een geit die tegen een 'zuil' lijkt te duwen (interpretatie toenmalig provinciaal archeoloog Robert van Heeringen). De steen is waarschijnlijk oorspronkelijk onderdeel geweest van een ring of hanger. De afbeelding had mogelijk een bepaalde speciale betekenis voor zijn eigenaar.

Ondanks dat er in de jaren die volgden nog af en toe interesse is geweest in de opgraving Poortvliet komt het tot dit jaar nooit tot een uitwerking. Vanwege het archeologisch belang van deze vindplaats en vanwege de vele aardewerken scherven hebben onderzoekers van Erfgoed

Poortvliet Postweg 16 (Klein Ferne) Romeinse huisplattegrond

Afbeelding
Romeinse huisplatte-
grond opgegraven bij
Poortvliet Postweg 16
Klein Ferne.

Romeinse tijd in Zeeland voorkomen. Momenteel is het nog onduidelijk of het aardewerk dat in Zeeland in deze periode werd gebruikt meer overeenkomt met de noordelijk gelegen Romeinse rijksgrens of wellicht meer met het Vlaamse achterland. De resultaten van de aardewerkstudie zullen hierover voor de eerste keer meer duidelijkheid geven. Door ook het dierlijk botmateriaal te onderzoeken, onderzoek uitgevoerd door dhr. S. Diependaele van Artefact! Advies en Onderzoek in Erfgoed, krijgen we meer inzicht in de dieren die in de buurt van de boerderij voorkwamen. Mogelijk wordt daardoor ook duidelijk wat de speciale betekenis van de geit op de gemme is.

De subsidie is toegekend door de Provincie Zeeland en het onderzoek is in volle gang. Eind december (na het verschijnen van dit nummer) zijn pas de definitieve resultaten bekend. Het spreekt voor zich dat wij de lezers in 2023 van deze resultaten op de hoogte houden.

Karel-Jan Kerckhaert

Afbeelding
Wandpaal van de
Romeinse huisplatte-
grond van Poortvliet
Postweg die ingedreven
is in de top van het
Hollandveen | bron:
Zeeuws Archeologisch
Depot.

Afbeelding rechts
Gemme gevonden
tijdens de opgraving
Poortvliet Postweg 16
met hierop een
afbeelding van een geit.

Zeeland samen met specialisten van Archeologie en Aardewerk en Artefact! Advies en Onderzoek in Erfgoed een subsidieaanvraag gedaan bij de Provincie Zeeland om het onderzoek alsnog uit te werken. Hiervoor vallen zij terug op de Provinciale Onderzoeksagenda Archeologie Zeeland (POAZ), waarin onder andere een thema is opgenomen wat betrekking heeft op het uitwerken van oud archeologisch onderzoek.

Inzicht krijgen

Het gaat de onderzoekers niet alleen om het uitwerken van oud archeologisch onderzoek. De uitwerking en rapportage maakt het ook mogelijk om inzicht te krijgen over de verspreiding van aardewerk door het Romeinse Rijk heen. Door de specialistische analyse van het aardewerk, uitgevoerd door mevr. J. van Kerckhove van Aardewerk en Archeologie, wordt een duidelijk beeld gekregen van de aardewerktypen die in de

Op 12, 13 of 14 december is er in het gemeentehuis van Tholen een lezing/workshop over de opgraving en het onderzoek naar aardewerk in Poortvliet.

Kijk op www.erfgoedzeeland.nl/agenda voor de uitnodiging en aanmelden.

Excursies naar een ROP-project

Afbeelding
Rondleiding van
mbo-leerlingen bij een
ROP-project.

Bouwbedrijf Boogert uit Oosterland is de Geerteskerk in Kloetinge aan het restaureren. Deze restauratie is een ROP-project waaraan een aantal leerlingen werken. Om jongeren enthousiast te maken voor het restauratievak werd vanuit Bouwbedrijf Boogert aan de ROP-coördinator gevraagd om een aantal excursies te organiseren in Zeeland.

De coördinator van het ROP was blij met deze vraag. Het is altijd mooi dat aannemers hun bouwplaats (restauratie) openstellen voor excursies voor leerlingen.

In het eerste semester van het laatste jaar volgen de mbo4-leerlingen van Scalda de module restauratie. Omdat de opleiding altijd op zoek is naar excursies naar een restauratieproject, heeft de ROP-coördinator samen met de leraar van Scalda een excursie ingepland.

Op donderdag 8 september 2022 vond de excursie plaats en kwamen 22 mbo4-leerlingen van Scalda naar de Geerteskerk. Eerst kregen de leerlingen uitleg over het kerkgebouw. Er werd verteld dat de meeste kerktorens in Nederland van de gemeenten zijn. Napoleon bepaalde, in de door hem uitgevaardigde wet van 1798, dat alle bestaande kerktorens in Nederland in eigendom van de burgerlijke overheid kwamen. De torens moesten namelijk een militaire functie als uitkijktoren vervullen.

Na deze uitleg werd de groep in tweeën gesplitst en kregen ze een rondleiding over de steigers rondom de kerktoren. Bij deze rondleiding werd door de projectleider Roderick Nijenhuis van alles verteld over de samenstelling van voegmortel en plekken die niet meer kloppen met de oudheid van het gebouw. Zo is er bij eerder onderhoud/restauratie een betonnen latei aangebracht. Ook de leerlingen kwamen met goede vragen, zoals "waar halen jullie dit soort nieuwe stenen vandaan?"

De projectleider legde uit dat er in Nederland een fabriek is die op verzoek stenen namaakt. Je gaat met een aantal stenen uit de kerk naar de fabriek, daar worden ze nagemaakt op grootte en kleur of in speciale vormen.

De coördinator van het ROP had contact gezocht met een leraar van Het Goese Lyceum om een excursie te houden met basis- en kaderleerlingen van het vmbo. Die vond het een goed idee om deze leerlingen voorlichting te geven over het restauratievak. Op woensdag 19 oktober kwamen de 23 leerlingen

van het vmbo langs voor hun excursie. Allemaal gekleed als bouwvakker - met werkschoenen aan en een helm op - gingen de leerlingen, na eerst een uitleg over de kerktoren, de bouwsteiger op. Met de lift gingen ze naar de elfde steigerverdieping. Al hadden een aantal leerlingen wel wat moeite met de hoogte, ze overwonnen zichzelf toch. Met de boeiende uitleg van projectleider Roderick Nijenhuis, gingen ze verdieping per verdieping naar beneden. Op een verdieping wees Roderick op een stukje speciaal metselwerk. Hij vroeg aan de leerlingen of ze wisten wat dit was. Omdat niemand het wist, vertelde Roderick toen over metseltekens in kerktorens. "Een metselteken is eigenlijk de handtekening van de metselaar." Dat vonden de leerlingen wel 'gaaf' dat metselaars zo iets persoonlijks achterlieten aan een gebouw, als een soort voorloper van graffiti-tag. Na de rondleiding kregen alle vmbo- en mbo-leerlingen een goodiebag van Bouwbedrijf Boogert en een sleutelhanger waterpasje/duimstok van het ROP.

Terugblik Koude Oorlog Weekend

Na jarenlange voorbereiding was het op zaterdag 22 oktober eindelijk zover. Het Koude Oorlog Weekend ging van start! Enthousiaste vrijwilligers uit Zeeland hebben de BB-bunker onder het gebouw van Erfgoed Zeeland - die dienst deed als schuilkelder en als commandopost van de dienst Bescherming Bevolking tijdens de Koude Oorlog - gebruikt als gastlocatie. Het weekend was een enorm succes, met in totaal bijna 600 bezoekers.

Op het terrein waren verschillende terreinvoertuigen te zien waaronder ook de Magirus, de oude spuitwagen van de Regionale Brandweer, die speciaal dit weekend weer tijdelijk op zijn oude standplaats stond. We kijken terug op een geslaagd weekend met veel leuke reacties van de bezoekers, en hopen dat mensen zich wat meer bewust zijn geworden van wat er tijdens de Cubacrisis in ons land allemaal afspeelde.

De aanwezigen kwamen in de bunker van alles te weten over het verloop van de Koude Oorlog en de werkzaamheden van de dienst Bescherming Bevolking. Zo was iedere ruimte anders ingericht: een medische en technische ruimte, een ruimte die diende als de zendkamer van de BB, een ruimte waar het verloop en de aanleiding van de Cubacrisis bekeken kon worden en nog veel meer!

Bekijk hier
de aftermovie!

ERFGOEDallerlei

Erfgoed Zeeland kan geen aanvullende informatie verstrekken over de verkoop van verschenen publicaties.

BOEKEN EN EENMALIGE UITGAVEN

Mieke Braamse, *Sporen van een moeder. De binnenkant van een groot gezin* (Mieke Braamse, 2021) 212 pag.; ISBN 978-90-9035126-1. Een boek over het leven van de schrijfster waarin ze teruggaat naar haar kindertijd op Zuid-Beveland. Een

gezin van acht jongens en twee meisjes, waarin zij een van de oudsten is. Hoe de vader en moeder moeite hadden leiding te geven aan zo'n groot gezin. De kinderen kregen niet de liefde en aandacht die ze nodig hadden, waardoor het er binnen het gezin soms anders aan toe ging dan de buitenkant liet zien. Tevens geeft het boek een beeld over de snelheid waarmee onze samenleving is veranderd. Een varken of geit in een hok achter het huis kom je niet meer tegen noch de vrouw die lopend met een juk vis verkoopt.

Roelof van Gelder, *De koopman van Kanton. Jan Bekker Teerlink (1759-1832)* (Amsterdam: Prometheus, 2022) 336 pag.; ill., ISBN 978-90-44648164. Biografie over de ondernemende Vlissingse koopman Jan Bekker Teerlink

(1759-1832) die vier jaar lang in Kanton, de grootste havenstad van China, verbleef. Op de terugreis namen de Engelsen zijn schip vol thee, porselein en zijde in beslag (De Republiek was na de inval van Frankrijk in 1794 in oorlog met Engeland). Nog tweemaal voer Teerlink naar China en ook op die beide terugreizen werd zijn schip buitgemaakt en verloor hij schip en lading. Vijandelijke schepen bleken dus keer op keer bijna onoverwinnelijke hindernissen om China te bereiken en om heelhuids terug te varen. Roelof van Gelder vond in Londen Teerlinks eveneens in beslag genomen privéarchief terug, op grond waarvan hij diens avontuurlijke leven kon construeren. Ondanks zijn tegenslagen (en veel kiespijn) behield Teerlink een opgeruimd humeur. Dit is te lezen in zijn honderden brieven, die handelen over thee, liefde, commercie en wijn. Hij eindigde zijn veelbewogen leven als wijnboer in Frankrijk, waar hij tijdens een van zijn vele reizen in oorlogstijd beland was.

Jan Kaljouw, *Souburg, het Venetië van Walcheren 144 t/m 1946* (Souburg: J. Kaljouw, 2022) 108 pag.; ill., foto's, krt. Dit boekje bevat een bundeling verhalen over de inundatie van Souburg die eerder verschenen in de Souburgsche Courant

tussen 2019 en 2021. Hieraan zijn een tweetal hoofdstukken toegevoegd. De inundatie duurde van oktober 1944 tot en met februari 1946. Gedurende al die tijd verbleven veel families op zolderkamertjes. Transport vond plaats in kano's en roeiboten door het water in de straten. De kleine hoofdstukjes draaien rond een viertal onderwerpen over: het geinundeerde Souburg, West-Souburg in oorlogstijd, het dijkgat bij Rammekens en de familie Kaljouw in oorlogstijd.

Oostkapelle in 25 stukjes (Oostkapelle: Heemkundige Vereniging 'Vrienden van Oostkapelle', 2022) 50 pag.; ill., foto's. Afscheidsboekje van Heemkundige Vereniging 'Vrienden van Oostkapelle', waarin talloze stukjes

en artikeltjes zijn opgenomen over de geschiedenis van het dorp. Een groot deel daarvan is van de hand van Jan Zwemer en werden eerder gepubliceerd tussen 2008 en 2020 in de Middelburgse en Veerse Bode. Bevat tevens een deel van *de wandeling door Oostkapelle* dat in de jaren 1920 verscheen van Adrie Dekker. De bundel wordt afgesloten met een lijst van Oostkapelse bijnamen. Bijdragen gaan over bekende dorpsgenoten zoals stropers, maar ook de grote wereldgeschiedenis die tot in het dorp kwam, zoals de crisisjaren van de jaren dertig.

P.C. van Voorst-Vader, *De Vaderse Boerderijen. Een geschiedenis van veertig Zeeuwse boerderijen verzameld door twee broers en hun kinderen, met het verhaal van de bewoning vanaf de negentiende eeuw tot nu* (Enschede: Ips-

kamp Printing / Stichting Van Voorst Vader, 2022) 273 pag.; ill., foto's, tab., krt. Dr. P.C. van Voorst Vader (1946-2017) uit Groningen hield zich tijdens verblijf op Walcheren bezig met dit onderzoek naar de Zeeuwse hofstedes van zijn familie en tekende de geschiedenis op van bewoning,

eigendom, leven en werken. Na zijn dood werd dit werk door anderen voortgezet. In de negentiende eeuw werd door twee broers van dertig boerderijen op Noord-Beveland, Zuid-Beveland en Walcheren materiaal verzameld. Het boek is zo opgezet dat eerst alle boerderijen, die onderzocht werden door W.L. Vader, aan bod komen. Deze worden onderverdeeld over de drie eilanden. Daarna volgt eenzelfde reeks van de hand van A. Vader. De samenstellers voorzagen het geheel van een uitgebreide inleiding, en zes addenda waarin onder meer gegevens over vererving en toegevoegde boerderijen zijn opgenomen.

Jan Zwemer, *Wees niet bang, Piet Oosterling. Uitvinder, inspirator, idealist* (Vlissingen: Den Boer/de Ruiter, 2022) 252 pag.; ill., foto's, tek., krt.; ISBN 97890-831588-2-2. Piet Oosterling (1945-2018) was een

bakkerszoon uit Groede en had lang zijn thuisbasis in de Haartemmermeer. Zijn uitvindingen (waaronder de melkrobot uit de jaren negentig) worden overal in de wereld toegepast. Uitvinden zat hem in het bloed. Op latere leeftijd ontwierp hij nog een zoetwatermolen die in droge gebieden drinkwater genereert. Bij de idealist kwam het woord 'bang zijn' niet voor. Voorwoord door Zeeuws-Vlaming Herman Wijffels. Zwemer gaat in deze biografie in negen hoofdstukken in op het leven van Oosterling: diens jeugd als bakkerszoon in Groede (1945-1968); zijn werk bij Vicon in de landbouwmechanisatie (1968-1986); als president-directeur van Greenland (1987-1989); het werk bij ProLion (1990-1994); de productie van melkrobots (1995-2002); uitvinders- en bedrijvenbegeleider bij Swilion (1989-2010); duurzaamheidsdoeners en -denker; terug naar Zeeuws-Vlaanderen en de man achter de Dutch-Rainmaker (2006-2018) met daarin een terugblik op zijn leven. Met personenregister en lijst van gebruikte bedrijfsarchieven.

Tijdschriften

Zeeland. Tijdschrift van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen 31/3 (2022) p. 97-144. Jan van Damme, 'Voorzitter KZGW promoveert. Meten en tellen met historische kaarten van Van Deventer en Blaeu.'; Frank van der Ploeg, 'Arnoldus van Anthonissen. Cultureel ondernemer en sfeerschilder in de zeventiende eeuw.'; Arco Willeboordse, 'Een oud zeevarken bij het eiland van Cadzand.'; Jan van Damme, 'Het Verdrag van Parijs maakt Zeeland heel.'

Nehalennia. Archeologie, cultuurhistorie, streektaal en volkscultuur van Zeeland en Goeree-Overflakkee 217 (herfst 2022) 1-32. Gerard van de Velde, 'De molen van Zuidzande.'; Arco Willeboordse, 'Minder artistiek maar meer natuurgetrouw.'; Jan Kouwen, 'Langzaam verwijderen zich zijn voetstappen.'

Geboortegrond

De aanleiding

De Braakmanpolder, mijn geboortegrond, ligt er verscholen bij. Het laatste gat in de Schelde werd hier in 1952 gedicht, de mossel- en garnalenvangst stokte, 28 kilometer dijk werd ontlast voor nieuw land. Hier schuilt de strijd tussen land en water, tussen landbouw en natuur, tussen economie en klimaat.

Legio onderzoeksrapporten zijn er geschreven over deze plek. Geschuwd door de boeren, geliefd door de vogelaars,

waar het toerisme zoekt en de industrie aan de zijlijn floreert.

In deze laatste ingepolderde polder in Zeeuws-Vlaanderen wordt nu de natuur beheerd.

De schuur van mijn vader staat er nog, nu het bezoekerscentrum van Staatsbosbeheer.

Wat heeft dit landschap ons nog te vertellen en waar zijn mijn wortels gebleven?

Veertig jaar geleden verliet ik deze polder, op zoek naar de verbeelding. Met Geboortegrond wilde ik als curator en programmamaker het verhaal van de Braakman vertellen, samen met Zeeuwse kunstenaars die zich verbinden aan deze plek. Waarbij het landschap de drager wordt en de verhalen gehoord.

Waar de kunst autonoom is maar niet op zichzelf. Waar de bezoekers deelnemers worden, met de voeten in de klei en het hoofd in de wolken.

Carien Poissonnier
www.geboortegrond.com

Foto Sophie van Opstal

GEBOORTEGROND

70 JAAR BRAAKMANPOLDER

Dit jaar is het 70 jaar geleden dat de Braakmanpolder in Zeeuws-Vlaanderen werd ingepolderd en transformeerde van zee naar (landbouw)polder naar natuurgebied. Afgelopen zomer vond daar de pilot van Geboortegrond plaats, een manifestatie over Erfgoed, Kunst en Landschap, om de verhalen van de Braakman boven water te halen.

Initiatiefnemer is Carien Poissonnier, curator/programmamaker en zelf geboren in de Braakmanpolder, op het voormalige Demonstratiebedrijf Zeeuws-Vlaanderen. Samen met de Zeeuwse kunstenaars Tamara Dees, Marieke Polderdijk en Marinus van Dijke en lokale partners maakte ze een publieksprogramma waarin de verschillende identiteiten van dit jonge polderlandschap werden verkend en verbeeld om te delen met een breed publiek. De drie kunstenaars speurden in de geschiedenis, het landschap én de ervaringen van oud bewoners en gebruikers van de plek en maakten nieuw werk in opdracht.

Geschiedenis laat zich niet wissen

Het erfgoed van de Braakman zien we als een 'sociale constructie' waarbij de collectiviteit van herinneringen bestaat door de sociale context rondom dit erfgoed. Deze sociale constructie van erfgoed in Geboortegrond vond plaats op meerdere niveaus. Het officiële narratief over de Braakman is lange tijd vooral gefocust geweest op de functieveranderingen die het landschap heeft doorstaan. Dit narratief vond plaats binnen een, onder andere, naoorlogse context waarin de agrarische sector zeer van belang werd en het winnen van land voor deze functie symbool stond voor Nederlandse zelfredzaamheid. Later werd het officiële narratief ook een focus op natuur en recreatie, een reflectie van nieuwe belangen op grote schaal. De niveaus die in Geboortegrond onderdeel waren van de constructie van erfgoed brachten niet alleen officiële narratieven samen, maar ook de menselijke ervaringen en effecten van de 'functieveranderingen' van de Braakman. Want niet alleen het landschap veranderde, ook manieren van leven. Binnen Geboortegrond kregen verschillende perspectieven én niet of weinig gehoorde stemmen een plek en werd gezocht naar de overeenkomsten en verbinding

tussen die verschillende stemmen. Provincie, gemeente, historische verenigingen en Staatsbosbeheer, (oud)Braakman boeren, lokale bewoners en kunstenaars deelden hun ervaringen of zienswijzen en maakten samen dit project.

Lieu de memoire

Geboortegrond vond plaats tussen 30 juni en 17 juli 2022 met het bezoekerscentrum 'de Braakmanboerderij' van Staatsbosbeheer als ontmoetingsplek. De locatie werd een plaats van herinnering voor iedereen die zich met de plek verbonden voelde.

Ieder weekend stond het nieuwe werk van een van de kunstenaars centraal met een uitgebreid en interactief publieksprogramma. Tijdens de zogenaamde 'ompoldersessies' onderzochten we samen met de bezoekers en kunstenaars de waarden van de nieuwe domeinverbindingen in relatie tot ieders ervaring met de geschiedenis en het landschap.

Het educatieprogramma voor de basisscholen grenzend aan de Braakman vond doordeweeks plaats in het bezoekerscentrum. Samen met beeldend kunstenaar Anne Nobels maakten de leerlingen van groep 6/7 en 8 nieuwe herinneringen aan de Braakman, onderzochten samen met de boswachter de grond en spraken over de Zeeuws Vlaamse identiteit.

Ruim 800, voornamelijk lokale, bezoekers hebben de weg naar de Braakman gevonden. De expositie in de schuur en de performances van de nieuwe kunstwerken maakten ingangen om de oude herinneringen een plek te geven en nieuwe te maken.

Deze pilot was in opdracht van de Provincie Zeeland en kon gerealiseerd worden met ondersteuning van de Gemeente Terneuzen, Dow Chemical, Staatsbosbeheer, Cultuureducatie Zeeuws Vlaanderen en de vele betrokkenen.

De dijk op

Marinus van Dijke (1952) nam de dynamiek van het landschap, met hemzelf als persoon daar middenin, als centraal thema in zijn werk. Voor *Geboortegrond* focuste hij zich op de dijken en polders rond de Braakman. Hoe werden deze polders in de loop van de laatste duizend jaar bedijkt waardoor de uiteindelijke vorm ontstond. De meeste dijken zijn nog intact en geven elke polder een eigen wereld.

Marinus bracht alle broeder- en zusterpolders in kaart, sprak met de huidige bewoners, en ging steeds weer de dijk op om te ontdekken wat erachter ligt, een ander uitzicht en een nieuw verhaal.

Waar is de zee nou?

Tamara Dees (1971) onderzocht de geschiedenis van het water. De Braakman was ooit een barrière tussen West- en Oost-Zeeuws-Vlaanderen en tegelijkertijd een opening naar zee voor de vissers uit Philippine en Boekoute (B). "De generatie van mijn grootouders heeft dit water nog bewust meegemaakt. Mij voorstellend dat ik hier als klein meisje met mijn opa zou wandelen kwam de zin in me op: Waar is de zee nou?"

Tamara paste voor *Geboortegrond* deze zin op diverse manieren toe in nieuw werk.

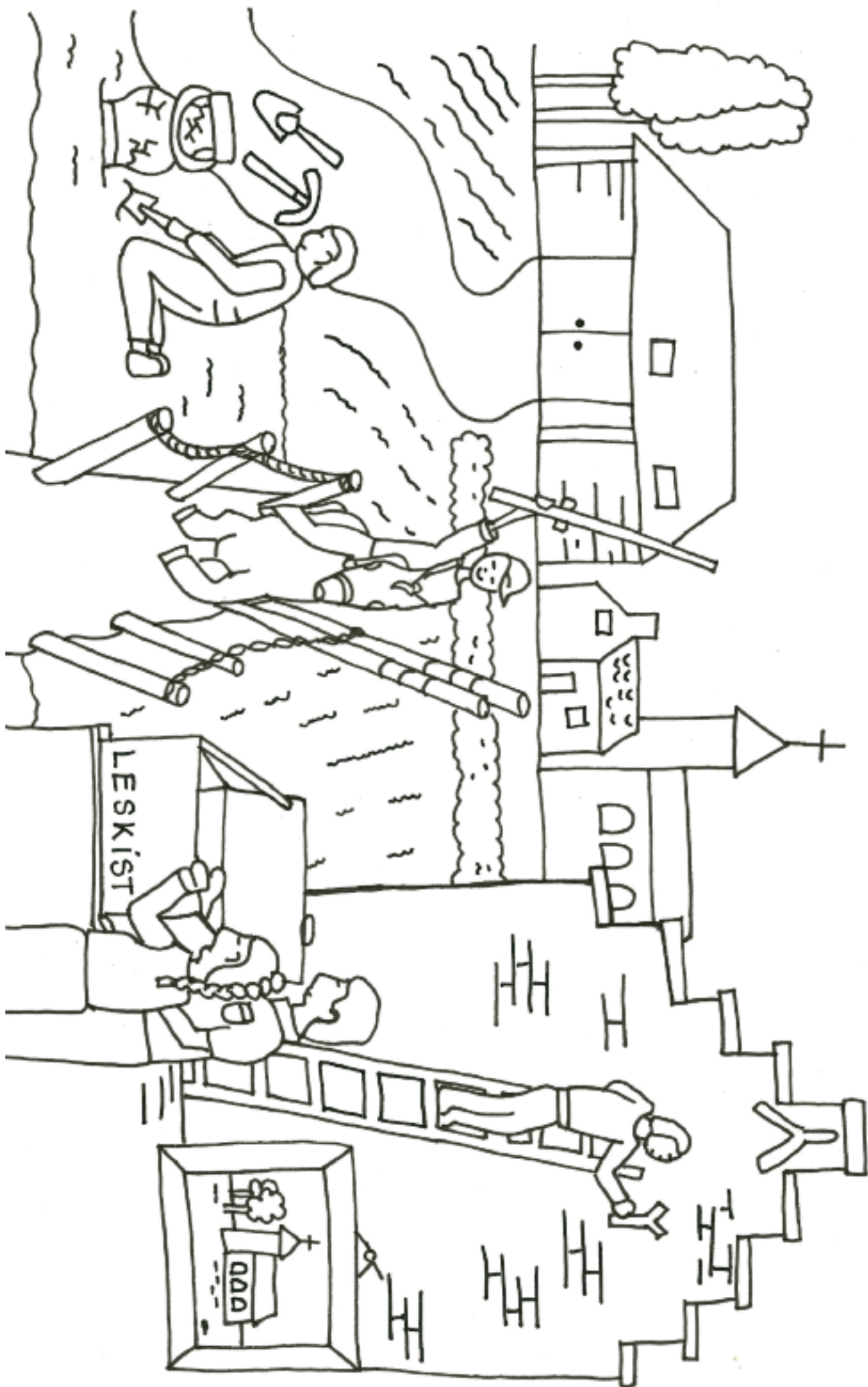
Foto's Carien Poissonnier (boven) en Joost Kools.

Luisteren naar de grond

Marieke Polderdijk (1994) wilde de grond ontmoeten, op een nieuwsgierige, gelijkwaardige en speelse manier. "Hoe bewoon en beweeg ik met dit lichaam, dat kunstenaar is geworden in Arnhem, in het landschap van mijn voorouders, in de platte polder waar ik ben opgegroeid en waar mijn familiewortels liggen?" Marieke ontmoette voor *Geboortegrond* boeren en boswachters met wie ze praatte, in de grond groef en op de Braakmanbodem lag om samen te luisteren naar de grond. Deze ervaringen bracht ze, samen met Broeder Dieleman, tot een performance in het landschap.

Veel kleurplezier

Museum voor Joodse dagboekschrijfster geopend

Zeeland is een museum rijker! In het geboortehuis van Etty Hillesum aan het Molenwater in Middelburg is sinds september 2022 het Etty Hillesum Huis gevestigd. De Joodse dagboekschrijfster werd er geboren op 15 januari 1914. Ondanks dat ze slechts zes maanden in de Zeeuwse hoofdstad woonde, is ze er nooit vergeten.

*Afbeelding
Portret van Etty Hillesum ca 1939 |
foto Nationaal Archief.*

Etty Hillesum

Net als de wereldwijd bekende Anne Frank hield Etty dagboeken bij tijdens de Tweede Wereldoorlog. Zij deed dit op aanraden van Julius Spier, een Joodse psychochiroloog (handlezer), die uiteindelijk haar therapeut, leraar en vriend werd. Als medewerkster van de Joodse Raad werkte ze in Westerbork. Twee brieven die ze in die periode schreef over de omstandigheden in het kamp werden in 1943 illegaal gepubliceerd. Haar dagboeken, die ze aan haar huisgenote gaf voor ze definitief in Westerbork werd geïnterneerd, werden pas veel later gepubliceerd, namelijk in 1981. Etty zelf mocht dit niet meer meemaken: ze werd in november 1943 vermoord in Auschwitz.

Het Etty Hillesum Huis

In 2015 verhuisde het Etty Hillesum Onderzoekscentrum (EHOC) naar Middelburg. In 2017 werd de schrijfster uitgeroepen tot Grootste Middelburger aller tijden en nu is het naar haar vernoemde museum een feit. Hiermee neemt de bekendheid van Etty Hillesum en haar brieven en dagboeken enorm toe, een van de doelstellingen van EHOC. In het museum leer je meer over de omstandigheden waaronder Etty haar dagboeken schreef aan de hand van een op de muur aangebrachte tijdlijn inclusief tekst en prachtige foto's. Op een digitale zuil kun je de dagboeken doorbladeren en voor wie moeite heeft met het handschrift van Etty, is er de mogelijkheid de gepubliceerde versie aan te schaffen in het museumwinkeltje, waar je ook kunt genieten van een heerlijk kopje koffie.

Het Joodse leven

Het museum geeft niet alleen een overzicht van het leven van Etty Hillesum, het informeert de bezoeker ook over het Joodse leven in Middelburg. Je kunt er terecht voor informatie over de Portugese Joden die zich in de zestiende eeuw in Middelburg settelden (en waarschijnlijk het recept voor de bolus meenamen) en de familie Hillesum. Op de website www.ettyhillesumhuis.nl kun je ook veel informatie vinden.

Plaquette op het huis aan het Molenwater in Middelburg.

MOnuMENTaal

Bij een opgraving aan de Bierkaai in Hulst is in 2011 deze zestiende-eeuwse decoratieve messing schedepuntbeschermer gevonden, waarvan de onderste 9,5 centimeter bewaard is gebleven. De militaire uitrusting in de Tachtigjarige Oorlog was op allerlei manieren versierd. Op de afbeelding zie je het uiteinde van een zwaardschede, in dit geval niet zomaar een zwaard, maar eerder een rapier, schiavona of een dussäge. Hulst speelde een belangrijke rol in de Tachtigjarige Oorlog. De stad was in 1591 bevrijd, maar viel na het beleg van Hulst in 1596 weer in Spaanse handen. Er zijn tijdens de opgraving aan de Bierkaai veel vondsten aangetroffen die tijdens deze gebeurtenissen in de grond zijn beland; deze schedepuntbeschermer, gezien de datering, waarschijnlijk ook. | Bron: Grimm & Hoss, 2017: 'Metaal', In Depuydt & Delporte (red.), Plan Nieuwe Bierkaai (Deelgebieden 2 en 3), Arcadis Arch. Rap. 93, p.281-364.

